

James Swetnam SJ

HESED W STARYM TESTAMENCIE A ELEOS W NOWYM*

Jednym z wielu wyzwania, jakie stają przed tłumaczami Biblii, jest troska duszpasterska, aby udostępnić bogactwa Słowa Bożego tym spośród ludzi wierzących, którzy nie mieli możliwości głębszego poznania oryginalnych języków Pisma Świętego. Jeżeli chcemy zrozumieć pisarzy natchnionych w taki sposób, w jaki oni rozumieli samych siebie i zrozumieć ich w taki sposób, w jaki Bóg chce byśmy ich rozumieli, a tym samym zrozumieć samego Boga tak, jak On chce być zrozumianym, konieczna jest – przynajmniej w pewnym stopniu – znajomość oryginalnych języków biblijnych. W tych kilku krótkich refleksjach chciałbym naszkicować kluczowy temat biblijny Starego Testamentu, jakim jest *hesed*, i ukazać jego rozwój w tłumaczeniu Septuaginty jako *eleos* oraz jego ewentualne zrealizowanie w *eleos* Jezusa Chrystusa w Nowym Testamencie. Wierzę, że ten kluczowy temat biblijny, jak też i inne, przedstawiany wierzącym w sposób prosty lecz pełen treści, może sprawić, że Pismo Święte będzie odgrywało główną rolę w życiu duchowym katolików, zgodnie z pragnieniem Soboru Watykańskiego II¹.

Proszę zwrócić uwagę, że ten artykuł jest adresowany do wierzących. Gdybym podejmował problem udostępniania bogactwa Słowa Bożego dla naszych braci niewierzących, przyjąłbym inne podejście. W tym artykule zakładam, że jego odbiorcami będą osoby wierzące – nie lada założenie. Zakładam, że dla tych osób Biblia jest w jakiś sposób normą ich życia.

* Referat wygłoszony w ramach 36. sympozjum biblistów polskich w Poznaniu, dnia 17.09.1998 r.

¹ Ten artykuł bazuje na standartowych źródłach pomocniczych. W szczególności, jeśli chodzi o Stary Testament konsultowano: D.A. Baer and R. P. Gordon, „*hsd*”, in: W.A. Van Gemeren (ed.), *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 1997), vol. 2, pp. 211–218.

I. *HESED* W STARYM TESTAMENCIE

A. *Hesed*: Dobroczynna postawa i sposób zachowania się.

Termin *hesed* występuje prawie 250 razy w Starym Testamencie, z czego połowa znajduje się w Psalmach. Jest to termin, który używa się na określenie dobroczynnej postawy i zachowania ludzi wobec siebie. Częściej jednak opisuje dobroczynną postawę Boga wobec swoich wiernych oraz wynikające z tego dobrodziejstwa. Wydaje się to wynikać z tego, że Izrael uznawał *hesed* jako cechę charakterystyczną Boga obecną w Jego boskiej naturze². Żadne angielskie słowo nie jest w stanie oddać znaczenia tego terminu; powyższy opis jako „dobroczynna postawa i wynikające z niej dobrodziejstwa” zarysowuje wstępną ideę. W dodatku czyn uważany jako *hesed* zwykle implikuje jakieś uprzednie obustronne zobowiązanie. Dlatego czasami, w niektórych kontekstach, jest tłumaczone przez „lojalność”. Jeśli chodzi o Boga, to takim uprzednim obustronnym zobowiązaniem było przymierze na rzecz swego ludu Izraela. Następująca definicja *hesed* została bardziej rozbudowana: „dobroczynne działanie dokonywane w kontekście głębokiego i trwającego zobowiązania pomiędzy dwoma osobami lub stronami, przez tego, kto zdolny jest zapewnić opiekę stronie potrzebującej w sytuacji, gdy ta nie jest w stanie pomóc samej sobie”³.

B. *Hesed* na płaszczyźnie ludzkiej.

Liczne przykłady z tekstów hebrajskich Starego Testamentu mogą posłużyć do zilustrowania istnienia *hesed* na płaszczyźnie ludzkiej, tzn. w stosunkach międzyludzkich. W 1 Sm 20, 14–15 Jonatan mówi do Dawida, nawiązując do przyszłego Dawidowego objęcia władzy: „Obyś ty, jeżeli jeszcze będę żył, obyś mógł okazać mi *hesed* Pana; jeżeli natomiast umrę, obyś nigdy nie cofnął twego *hesed* od mojego domu”⁴. Przedtem Dawid prosił Jonatana o *hesed* ze względu na przymierze jakie zaistniało między nimi (1 Sm 20.8). W 2 Sm 9, 3, kiedy Dawid objął władzę, praktykował *hesed*: „Król [Dawid] powiedział: ‘Czy jest jeszcze ktoś należący do domu Saula, któremu mógłbym okazać *hesed* Boga?’” Teksty te ukazują *hesed*

² Wiadomości podsumowujące tego paragrafu są wzięte głównie z: G.R. Clark, *The Word hesed in the Hebrew Bible* (Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series, 157; Sheffield: Academic, 1993), 267.

³ Ibid.

⁴ Tłumaczenie własne autora niniejszego artykułu.

jako wzajemne oddziaływanie dwóch osób zobowiązanych wobec siebie relacją przymierza: jeden potrzebujący, proszący o *hesed* i drugi zdolny do udzielenia go, i wzorujący się na wymownym przykładzie Boga samego.

Ten ideał prymatu *hesed* we wzajemnych relacjach Izraelitów jest rozumiany jako wola samego Boga: „Ja znajduję upodobanie w *hesed*, a nie w ofiarach, w poznawaniu Boga, a nie w ofiarach spalanych” (Oz 6, 6)⁵. Księga Przysłów trafnie ujmuje ważność *hesed* w Izraelu:

Niech nie opuszczają cię *hesed* i prawda,
przywiąż je do twojej szyi,
zapisz je na tablicy twego serca;
W ten sposób znajdziesz łaskę i czułość
w oczach Boga i ludzi⁶.

C. *Hesed* „na płaszczyźnie” Boga.

Kiedy *hesed* jest widziane na płaszczyźnie Boga, to istnieje uprzednia więź albo zobowiązanie – przymierze – które wskazuje na wzajemność ze strony ludzkiej będącej odpowiedzią na działanie Boga *hesed* wobec niego.

Boskie *hesed* wybawia człowieka od nieszczęścia i od ciemności. Tak w Rdz 19, 19 Lot z wdzięcznością mówi o *hesed* jakie Bóg mu okazał wybawiając go z nieszczęścia: „...Twój sługa znalazł rzeczywiście łaskę w Twoich oczach i wielkie jest *hesed*, które mi uczyniłeś ratując moje życie...”. *Hesed* mogło być oczekiwane, lecz nie było wystarczające by usunąć niepokój. Tak więc w Ps 143, 12 psalmista błaga Boga: „W Twym *hesed* uczisz moich nieprzyjaciół, zniszcz wszystkich, którzy czyhają na me życie, jestem bowiem Twoim sługą”. Odnosi się wrażenie, w tym i w innych miejscach (np. Ps 31, 8; 32, 10; 57, 4), że świadomość, iż o *hesed* Boga trzeba z ufnością prosić nie pozbawia człowieka trosk. To jest tak, jakby *hesed* Boga powinno się odkrywać w życiu ciągle i na nowo.

⁵ Ten tekst może być przytoczony na poparcie wyrażenia „*hesed* Boga” (por. 2 Sm 9, 3) rozumianego jako *hesed* Boga do naśladowania, a nie jako zwykłe wyrażenie w formie superlatywu.

⁶ Prz. 3, 3–4. Słowo „prawda” (*emet*) wspomniane w w. 3 należy rozumieć jako stałość w praktykowaniu *hesed*. Por. H. Wildberger, „*tmn fest, sicher*”, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* (ed. E. Jenni – C. Westermann; München: Kaiser/Zürich 1971), vol. I, cols. 177–209; A. Jepsen, „*aman*”, *Theological Dictionary of the Old Testament* (ed. G. J. Botterweck – H. Ringgren; tł. przez J.T. Willis; Grand Rapids: Eerdmans, 1983), vol. I, pp. 292–323.

Na *hesed* liczy się wtedy, gdy trzeba uśmierzyć gniew Boga: „W przyplywie gniewu zakrywam Moją twarz dla ciebie, ale z wiecznie trwającym *hesed* będę miał litość nad tobą” (Iz 54, 8)⁷. Długotrwała natura *hesed* Boga znajduje swe odbicie w Psalmach 118 i 136, gdzie przyjmuje ona prawie status prawdy wiary. Ta charakterystyka *hesed* nie znaczy jednak, że ono nie może być odebrane jakiejś osobie, tak jak w przypadku Saula (2 Sm 7, 15). To wyjaśnia, dlaczego człowiek ucieka się do modlitwy, prosząc o kontynuację Bożego *hesed*, jak w Ps 36, 11: „Przedłużaj twoje *hesed* dla tych, którzy Cię znają i Twoje usprawiedliwienie dla ludzi prawego serca”⁸. *Hesed* Boga zwykle zdaje się być zapewnione tym, którzy ze swej strony praktykują *hesed* (1 Krl 3, 6; Oz 10, 12; Ps 18, 26). I paradoksalnie ono jest uważane jako podstawa do prośby o przebaczenie grzechów (Lb 14, 17–19).

Hesed odgrywa znaczącą rolę we wspólnotowym i wewnętrznym życiu narodu; ono prowadzi go do Boga (Wj 15, 13) i charakteryzuje Jego nauczanie (Ps 119, 124). Służy jako fundament nadziei narodu, gdy ten znajduje się w trudnej sytuacji (Ps 13, 6), radości w momencie wybawienia (Ps 59, 17) i jest powodem do dziękczynienia (Ps 107, 1.43).

W końcu *hesed* Boga obfituje, wypełniając ziemię (Ps 33, 5). Rozciąga się na liczne narody (Pwt 5, 10) i jest częścią boskiego charakteru (Wj 34, 6–7). Tak jak *hesed* charakteryzuje rządy Boga, tak dotyczy też rządów króla (2 Sm 7, 15–16; 22, 51). *Hesed*, według tego, jest ściśle związane z Dawidem i jego dynastią (Ps 18, 50–51):

Dlatego będę Cię chwalił pośród narodów, o Panie,
i śpiewał hymny dla Twego imienia.
Temu, który wybawia króla w wielkiej potrzebie,
i ukazuje *hesed* swemu pomazańcowi,
Dawidowi i jego potomstwu na zawsze⁹.

⁷ „Gniew jest słowem prawdy, słowem prawym, czasami słowem nieuniknionym, tak jak teksty na to wskazują. Ale Bóg nie uczyni z niego swego ostatniego słowa” (D.A. Baer and R.P. Gordon, 214).

⁸ „Wydaje się w końcu niemożliwe by określić to dręczące wołanie z częstymi wzmiankami o ufności, że *hesed* jest wieczne. Może to wielkie napięcie przypomina nam o sednie relacji jako centrum pojęcia. Boża trwała miłość – wnioskuje teolog biblista – nie jest mechanicznym narzędziem do użycia w czasie kryzysu, ani też oczywistym filozoficznym aksjomatem. Raczej jest jakością relacji, jakiej należy szukać; relacji właściwej i zmagazynowanej w przymierzu na każdą chwilę potrzeby...” (ibid. 216).

⁹ W Qumran słowo *hesed* występuje wielokrotnie, zwykle mając jako podmiot działający Boga, który w ten sposób realizuje swoją wierność wobec wspólnoty (D.A. Baer and R.P. Gordon, 217–218).

Jeśli ktoś chciałby pokusić się o przetłumaczenie *hesed*, mógłby zaryzykować propozycję „miłująca łaskawość”. Słowo „miłująca” próbuje objąć szeroką sferę uprzedniego poznania i stąd zobowiązanie podkreślające łaskawość zarówno na ludzkiej i boskiej płaszczyźnie, bo łaskawość (angielskie – favor) sugeruje zarówno postawę jak i działanie. W ten sposób *hesed* może być przetłumaczone jako „miłująca łaskawość” w wyżej wymienionych tekstach¹⁰.

II. ELEOS W STARYM TESTAMENCIE

Tłumacze Septuaginty napotkali problem przełożenia hebrajskiego *hesed* na język kultury, która nie знаła objawienia obejmującego miłującą łaskawość Boga. Wybrali więc słowo *eleos* jako tłumaczenie najmniej niewłaściwe¹¹. W kulturze greckiej słowo *eleos*, ‘miłosierdzie’, opisuje „wzruszenie powstające w kontakcie z cierpieniem, które dotyka niesprawiedliwie kogoś innego”¹². Tak więc, gdy w Septuagincie *eleos* pojawia się jako tłumaczenie *hesed* (zwykle jest tak oddawane) sugeruje, że jeżeli w relacjach międzyludzkich łaskawość godna jest pochwały ze względu na uprzednie zobowiązanie, to Bóg sprawuje *hesed* ze względu na swoją dobrowolną łaskawość¹³. *Eleos*, jako takie, zostało obiecanie przez Boga: pomimo, że

¹⁰ „...(*hesed*)... wyraża sam z siebie ideę miłości albo wzajemnego stosunku do siebie dwu istot powiązanych obopólną wiernością. Tak więc miłosierdzie otrzymuje bardzo solidne podstawy, i nie jest ono już tylko echem instynktu dobroci, instynktu, który może być czymś fałszywym tak co do swego przedmiotu jak i co do samej natury. Jest ono odpowiedzią na pewne przynaglenie wewnętrzne, jest wiernością wobec samego siebie” (J. C a m b i e r – X. L é o n - D u f o u r, „Miłosierdzie”, *Dictionary of Biblical Theology* [ed. X. Léon-Dufour; London: Geoffrey Chapman, ²1988], 351. Tutaj tekst z wydania polskiego słownika).

¹¹ Ta część artykułu opiera się na: R. B u l t m a n n, „*eleos*”, *Theological Dictionary of the New Testament* (ed. G. Kittel; tłumaczone przez G.W. Bromiley; Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 1964), vol. II, pp. 477–487; H.H. E s s e r, „*eleos*” *The New International Dictionary of New Testament Theology* (C. Brown, ed.; Exeter, Devon: Paternoster (Grand Rapids, Michigan ²1986), vol. II, p. 594 [tłumaczone z *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament* (ed. L. Coenen – E. Beyreuther – H. Beitenhard; Wuppertal: Brockhaus 1971)].

¹² *Ibid.*, 477.

¹³ Powierzchniowo wydawać by się mogło, że tłumaczenie *hesed* przez *eleos* jest bardzo zbliżone. Jednak trzeba pamiętać, że hebrajskie *hesed* ma w wielu tekstach swoje prawne konotacje, często odnosi się do przymierza

Izrael tego nie może wymagać, może natomiast się go spodziewać¹⁴. Taki akt bożego *eleos* może być naśladowany przez ludzi w ich relacjach międzyludzkich.

W Septuagincie słowo *eleos* jest standardowo używane na tłumaczenie hebrajskiego *hesed*. Tak więc wracając do tekstów przytoczonych wyżej, w 1 Królestw 20, 14–15 (=1 Sm 20, 14–15) Jonatan mówi do Dawida: „Jeśli będę jeszcze żył, będziesz mógł okazać mi *eleos* Pana; lecz jeśli umrę, nie oddalaj twego *eleos* od mego domu”. W 2 Królestw 9, 3 (= 2 Sm 9, 3), kiedy Dawid dochodzi do władzy, praktykuje *eleos*: „Król [Dawid] powiedział: ‘Czy nie ma tam jeszcze kogoś z domu Saula, któremu mógłbym użyć *eleos* Boga?’” W Oz 6, 6 Bóg mówi: „Ja pragnę *eleos*, a nie ofiary, poznania Boga, a nie całopalen” (Oz 6, 6).

W Rdz 19, 19 Lot z wdzięcznością mówi o *eleos*, jakie Bóg mu okazał, wybawiając go z nieszczęścia: „Od czasu gdy twój sługa znalazł *eleos* przed Tobą, a Ty uwielbiłeś Twoją sprawiedliwość w tym, co uczyniłeś dla mnie...”. Takie *eleos* mogło być oczekiwane, lecz nie wystarczało by oddalić niepokój. Tak więc w Ps 142, 12 LXX, psalmista błaga Boga: „W Twoim *eleos*, zniszcz moich nieprzyjaciół, unicestwij wszystkich czyhających na me życie, gdyż jestem Twoim sługą”. Na *eleos* można liczyć, gdy trzeba uśmierzyć gniew Boga: „W chwili gniewu zakrywam moją twarz przed tobą, lecz w wiecznym *eleos* zmiłuję się [eleeso] nad tobą...” (Iz 54, 8). W ten sposób *eleos* służy jako podstawa nadziei narodu, gdy ten znajduje się w trudnej sytuacji (Ps 12, 6 LXX), radości z wybawienia (Ps 58, 17 LXX), jest motywem dziękczynienia (Ps 106, 1.43 LXX).

Eleos jest ściśle związane z Dawidem i jego dynastią (Ps 17, 50–51 LXX):

Dlatego będę wyznawał Ciebie pośród narodów, o Panie,
i śpiewał hymny dla Twego imienia;
Ty, który wybawiasz króla w wielkiej potrzebie,
i ukazujesz *eleos* twemu pomazańcowi,
Dawidowi i jego potomstwu na zawsze.

Ta tradycja pierwszeństwa *hesed eleos* w sposobie postępowania Boga ze swoim narodem znajduje się także w 2 Machabejskiej (tekst późniejszy od cytowanych wyżej tekstów hebrajskich, a w niektórych przypadkach dużo późniejszy). W 2 Mch 8, 5 autor mówi: „Jak tylko

lub innych dwustronnych zobowiązań. W języku greckim *eleos* ma głównie znaczenie psychologiczne. Użycie *hesed* przez Septuagintę winno być rozumiane w świetle hebrajskiego *hesed*, a nie odwrotnie.

¹⁴ Bultmann, „*eleos*”, 480.

Machabeusz zorganizował grupę żołnierzy, natychmiast okazał się niezwykły przeciwko obcym, gniew Pana zmienił się bowiem w *eleos*". I w 2 Mch 8, 27: „Pozabierawszy broń nieprzyjaciół i zabrawszy łupy żołnierzy, w Szabat błogosławili Pana i oddawali Mu cześć bardziej niż zwykle, ponieważ On pamiętał o tym dniu i uczynił go początkiem Jego *eleos* w stosunku do nich”.

Normalne tłumaczenie *eleos* w tych tekstach to ‘miłosierdzie’ lub ‘współczucie’. Jak to zostało wskazane wyżej, takie tłumaczenie nie przekazuje adekwatnie prawnych konotacji, które *hesed* często zawiera w sobie.¹⁵ Niemniej jednak służy ono jako pomost do Nowego Testamentu, gdzie słowo *eleos* wydaje się nie mieć żadnych prawnych konotacji. Innymi słowy *hesed* wyrażone jako *eleos* w Septuagincie, przygotowuje drogę dla uniwersalności *eleos* w Nowym Testamencie.

III. ELEOS W NOWYM TESTAMENCIE

W Nowym Testamencie słowo *eleos* i jego pochodne znajdują się głównie u Łukasza, Mateusza i Pawła, zwykle w odniesieniu do Boga i/albo Jezusa, przynajmniej w sposób domniemany¹⁶. Tak jak trzeba brać pod uwagę kontekst prawny relacji, szczególnie przy mierza, przy interpretowaniu *eleos* w LXX w odniesieniu do *hesed* z myśli hebrajskiej, tak w Nowym Testamencie, interpretując *eleos* z tradycji Septuaginty pojawiające się w języku greckim Nowego Testamentu, trzeba brać pod uwagę osobę Jezusa. Jezus odpowiada na wołanie o pomoc: „Zmiłuj się nade mną!” W Mk 10, 47–48, Mt 9, 27 i Mt 15, 22 to wołanie jest w związku z wyraźnym wskazaniem na Jezusa jako syna Dawida, a to przywołuje na myśl szczególną współzależność między *hesed* i Dawidem, jaką znajdujemy, np. w Ps 18, 50–51 [17, 50–51 LXX].

Relacja *eleos* Boga do *eleos*, jakie powinni praktykować chrześcijanie, jest jasno wyrażona w Mt 5, 7 („Błogosławieni miłosierni [eleēmōnes], gdyż im zostanie okazane miłosierdzie [eleēthēsontai]”), Mt 18, 33 („Czyż nie było konieczne, abyś miał miłosierdzie [eleēsai] dla twego współsługi, tak jak ja miałem miłosierdzie [eleēson] nad tobą?”), i Łk 16, 24 („Ojczy Abrahamie, miej miłosierdzie [eleēson] nade mną”). Są to trzy przykłady z Ewangelii synoptycznych,

¹⁵ Zob. wyżej n. 10 i 13.

¹⁶ Por. wyżej, n. 11 źródła pomocnicze omawiające *eleos* w Nowym Testamencie.

gdzie mowa jest o miłosierdziu pomiędzy ludźmi. We wszystkich trzech przypadkach umotywowanie nawiązuje do miłosierdzia Boga. W przypowieści o Dobrym Samarytaninie sens słowa „bliźni” z wielkiego przykazania miłości jest podany w nawiązaniu do praktyki *eleos* przez jednego człowieka do drugiego (w tym wypadku nie Żyda) (Łk 10, 37). Przypowieść może być brana jako przykład na ukazanie natury chrześcijańskiego *eleos*: nie zakłada żadnej wcześniejszej relacji – tutaj *hesed* ze Starego Testamentu nabiera cech uniwersalności. Każdy człowiek jest bliźnim chrześcijanina.

W innych tekstach Mateusza i Łukasza znajdujemy odniesienie do miłosierdzia Boga. W Mt 23, 23 Jezus oskarża faryzeuszy ponieważ porzucili najcięższe rzeczy z Prawa, takie jak sprawiedliwy osąd, miłosierdzie [*eleos*] i wiarę. W Ewangelii Łukasza dwa wielkie hymny pochwalne – Magnificat Maryi i Benedictus Zachariasza koncentrują się nad miłosierdziem Bożego przymierza (por. Łk 1, 50 [*eleos*] i 1, 54 [*eleos*] – Magnificat Maryi, i Łk 1, 72 [*eleos*] i 1,78 [*eleos*]). Nie bez znaczenia jest to, że w Ewangelii Łukasza, skierowanej do pogan, te dwa kantyki są tak umiejscowione, że wykazują tematyczną łączność z tym, co następuje po nich. U Łukasza zatem, *eleos* jest rozjaśnione kontekstem przymierza, który daje podstawy do przekształcenia *eleos* w chrześcijańskie miłosierdzie.

Paweł przedstawia się jako ten, który otrzymał miłosierdzie od czytane przez niego jako fundament stania się apostołem: „Dziękuję naszemu Panu, Jezusowi Chrystusowi, który uczynił mnie mocnym, gdyż uznał mnie wiernym umieszczając mnie w swojej służbie, mimo iż wcześniej byłem bluźniercą, prześladowcą i upartym człowiekiem. Zostało mi ukazane miłosierdzie [*eleēthen*] ponieważ nie mając zrozumienia zachowywałem się jak niewierzący” (1 Tm 1, 12–13). Ten dar miłosierdzia Paweł rozumie jako przykład służący innym: „Dlatego zostało mi ukazane miłosierdzie [*eleēthen*], aby Jezus Chrystus mógł objawić we mnie, przede wszystkim całą swoją cierpliwość, jako wzór tych wszystkich, którzy będą wierzyć w Niego dla życia wiecznego” (1 Tm 1, 16). Świadom tego aktu miłosierdzia wobec siebie, Paweł widzi miłosierdzie jako fundament Bożego planu zbawienia tak Żydów, jak i pogan: „Podobnie jak wy niegdyś byliście nieposłuszni Bogu, teraz zaś z powodu ich nieposłuszeństwa dostąpiście miłosierdzia [*eleēthēte*], tak i oni stali się teraz nieposłuszni z powodu okazanego wam miłosierdzia [*eleēi*] aby i sami mogli dostąpić miłosierdzia [*eleēthosin*]. Albowiem Bóg poddał wszystkich nieposłuszeństwu, aby wszystkim okazać swe miłosierdzie [*eleēsei*] (Rz 11, 30–32).

W takim pawłowym ujęciu fundamentalnego znaczenia *eleos* w planie Boga można odszukać podłoże pojęcia *hesed*: „dobroczynne działanie dokonywane, w kontekście głębokiego i trwające zobowiązania pomiędzy dwoma osobami lub stronami, przez tego kto zdolny jest zapewnić opiekę stronie potrzebującej w sytuacji, gdy ta nie jest w stanie pomóc sobie samej”. Ale teraz zakres *hesed* przekracza granice ludu izraelskiego i rozciąga się na całą ludzkość. Z Chrystusem, starotestamentalne *hesed* staje się nowotestamentalnym *eleos*. Można przyjąć, że Nowe Przymierze jest tym, co dostarcza prawnego obramowania dla głębokiej i trwającej troski wobec strony potrzebującej – ludzi, których jedynym roszczeniem jest to, że nie są w stanie pomóc sobie samym. Innym słowy z Nowym Testamentem, *hesed* Boga osiąga w końcu swój naturalny, nieokreślony zakres.

IV. REFLEKSJE PODSUMOWUJĄCE

Hebrajskie *hesed* i greckie *eleos* stanowią jedyne spojrzenie na Boga objawione w Starym i Nowym Testamencie. Hebrajskie *hesed* zdaje się przedstawiać niezwykle przenikające spojrzenie w Bożą naturę. To tak, jakby Bóg cierpiał z powodu dobrowolnie przyjętego wewnętrznego przymusu (tak przynajmniej wydawało się autorom natchnionym) patrząc z dobrocią na swój wybrany naród i przekładając ten wewnętrzny przymus na działanie. Jego jedyny warunek (znów, tak się wydaje) to pragnienie, by to dobrodziejstwo było rozumiane jako takie i by zostało przyjęte. Ten wewnętrzny przymus pojawia się w kontekście Bożego przymierza, zobowiązań Boga wobec Izraela. Taki fakt powinien zwrócić naszą uwagę na ten podstawowy czynnik ożywiający prawo Izraela.

Takie podłoże *hesed* służy do rozjaśnienia użycia *eleos* w Septuagincie. *Eleos* nie powinno być rozumiane jako spontaniczne wzruszenie ze strony Boga, jak się to mówi. Jest to raczej, według ludzkiej percepcji, część zamierzonej strategii zakorzenionej w Bożym wewnętrznym życiu i strzeżonej przez prawne obramowania, które dają jej pewność ciągłej niezawodności.

Będąc wchłonięte w semantyczne pole wierzeń Izraela o Bogu i Jego działaniu na rzecz narodu, *eleos* Septuaginty – ‘miłosierdzie’, ‘litość’ – nie przenosi ograniczeń jakichś uprzednich zobowiązań, które zawiera hebrajskie *hesed*. Dlatego też *eleos* Septuaginty służy jako pomost do *eleos* Nowego Testamentu – ‘miłosierdzie’, ‘litość’ – gdzie kontekst wskazuje na jego uniwersalne zastosowanie.

Objawienie Boga w Nowym Testamencie koncentruje się na Jezusie Chrystusie. *Eleos* Nowego Testamentu, rozpatrywane w kontekście *hesed* i *eleos* Starego Testamentu, wydaje się być nieuniknionym odpowiednikiem człowieka Logosu. Definitywne wejście Boga w ludzką rzeczywistość życiem osiagającym swój szczyt w najwyższym akcie dobroczynności, jakim jest krzyż, wydaje się niemal nieuniknione, gdy patrzy się na nie z perspektywy tych starotestamentalnych terminów. To w świetle Chrystusa i Jego ofiary powinny być interpretowane teksty Nowego Testamentu dotyczące *eleos*. Doświadczenie Pawła staje się przykładem dla naśladowców Chrystusa: doświadczywszy Bożego *eleos* w swoim życiu, chrześcijanin jest zdolny dostrzec Boże *eleos* w życiu całej ludzkości.

Takie jest zatem wyzwanie dla nas wszystkich, którzy pragniemy przekazać coś z bogactw Bożego objawienia dla ludzi nam współczesnych: doświadczyć w naszym życiu, tak jak Paweł doświadczył w swoim, co znaczy być naczyniem boskiego *hesed-eleos*, a następnie starać się uczynić z tego doświadczenia podstawę do zrozumienia relacji Boga do ludzkości w Chrystusie. Tylko przez takie spojrzenie i przez towarzyszący mu wysiłek pamiętania o boskim *hesed-eleos* w naszych relacjach z innymi, możemy mieć nadzieję na realizowanie tego, czego Bóg oczekuje od nas, swoich sług, odbiorców Starego Testamentu, który stał się Nowym¹⁷.

Rzym (Pontificium Institutum Biblicum)

JAMES SWETNAM SJ

tłum. ks. Andrzej Kondracki SDB

¹⁷ „Angielskie tłumaczenie tych słów [*hesed* i *eleos*] oscyluje pomiędzy miłosierdziem i miłością, przechodząc przez gamę znaczeń: czułość, litość, współczucie, słodkość, dobroć, a nawet łaska (hebrajskie *hen*) rozumiana w znacznie szerszym zakresie. Pomimo tej różnorodności nie jest niemożliwym wyodrębnienie biblijnego znaczenia miłosierdzia. Od samego początku do końca objawianie się Bożej czułości jest powodowane ludzką nędzą (cierpieniem); człowiek, ze swej strony, winien okazywać miłosierdzie dla swego bliźniego naśladować swego Stwórcę” – (J. Cambier – X. Léon-Dufour, „Miłosierdzie”, 351).